

leginkább unikális emberi jelleg háttéréül szolgál. E folyamat fontos lépése, hogy a magyarországi tudományos diskurzusba is bekerült a téma, amelynek első kézzelfogható jeleként mindenképpen üdvözlendő e hiánypótló gyűjteményes kötet. Reméljük, hogy ez „csak” az első lépés azon az úton, amelyen haladva a hazai kutatók a témában rejlő ígé-

retes lehetőségek mind nagyobb hányadát fogják kiaknázni tudományos igénnyel. (*Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter szerkesztők: Ezerarcú humor – Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008, 318 p.*)

Tisljár Roland
SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Zsidai Ágnes:

A tiszta jogszociológia

A monográfia voltaképpen egyetlen munka kimerítő rekonstrukciójára vállalkozik: a jogbölcselő Horváth Barna harmincas években keletkezett jogszociológiai főművének a teljességre törekvő elemzését nyújtja. Az eredetileg német nyelven megjelent opust (*Rechtsoziologie: Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*, Berlin-Grunewald: Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte, 1934) másfél évtizede éppen maga Zsidai Ágnes fordította le magyarra és látta el alapos előszóval (*Jogszociológia: A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*, Budapest: Osiris, 1995). A fordítási munkálatok idején – azoknak mintegy önállósult „melléktermékeként” – született meg a mű szövegének ez a részletező analízise. A szerző kandidátusi disszertációjaként is szolgáló munka akkor kéziratban maradt: jelen kötet nem más, mint annak a nagytanulmánynak valamelyest továbbfejlesztett – az azóta született szakirodalmat földolgozó és magába építő – változata.

Kötetével Zsidai – bár e feladatot úgy mond alkatilag idegennek érzi önmagától – afféle „ellen-ideológiai kritikát” művel: vállalkozásának eminens célja, mint az *Epilógusban* határozottan meg is fogalmazza, hogy a szocialista jogelmélet súlyosan torzító Hor-

váth Barna-képét újrarajzolja, illetve átfogóbban közreműködjön a mesterségesen megszakított magyar jogbölcséleti tradíció újjálesztésének kísérletében. A magyar jogbölcsélet hagyománya, tudni kell a dologról, valóban a magyar gondolkodástörténet kivételesen gazdag részhagyománya, és a marxista-leninista világnézet uralomra jutásával valóban rendkívül brutális megsemmisítés áldozatává válik. A múlt század első felének magyar jogbölcsélete tehát, egyfelől, a magyar filozófiai gondolkodás szomorúan ritka kontinuu tradícióinak egyike: olyan tudatosan ápolt és továbbadott gondolati örökség, amely a századelőtől a második világháború utáni időszakig – Pikler Gyulától és Somló Bódogtól Moór Gyuláig és Horváth Barnáig – ível, mindenkor önmagába építve a kortársi filozófiai irányok hatását, a pozitívizmustól a neokantianizmuson át a különféle „poszt-neokantianus” vonulatokig. A marxista-leninista jogelmélet pedig, másfelől, éppen ennek a tradíciónak a megsemmisítésére építi saját önazonosságát: a korszak legtekintélyesebb jogfilozófusának eredetileg az ötvenes években megjelent, de a nyolcvanas években változatlanul közreadott – az ideologikusan dogmatikus jogszemlélet valamennyi ismertetőjegyét koncentráltan fölmutató – nagymonográfiája, figyelemre méltó módon, a polgári jogbölcséleti hagyománynak nem is annyira bemutatását, mint inkább közvetlen

denunciálását célozza. Nos, a fölillantott körülmények között Zsidai munkája érhetően azzal az intencióval készült, hogy közreműködjön a megtört gondolkodástörténeti hagyomány helyreállításában és – idézzük – a „magyar jogbölcsélet történetileg is megalapozott öntudatának és kontinuitásának” megteremtésében.

A könyv hőse, Horváth Barna alighanem az említett vonulat legeredetibb alakjának mondható: a hazai gondolkodástörténet azon kevés óriásának egyike, akit méltán lehet valóban „zseniálisnak” minősíteni. Tehetségét valószínűleg éppen szabálytalansága teszi rendkívülivé: munkásságának eredetisége főként a műfaji-diszciplináris határok átlépésének eleganciájában, illetve a különféle gondolati hagyományok közötti közvetítés képességében nyilvánul meg. A műfaji-diszciplináris határokat számos művében átlépi: ifjúkorában versírással próbálkozik, tanulmányai gyakran irodalmi stílusfordulatokkal ékesek, a történelem két mintaértékű perét elemző jogbölcséleti könyve a tudomány és az irodalom összekapcsolásával kísérletezik, az angol jogelméletet ismertető monográfiája a bemutatott szerzők színes portréival is szolgál, életében kiadatlanul maradt önéletrajza pedig gondolkodásának olvasmányélményként is páratlanul élvezetes dokumentuma. A különféle gondolati hagyományok közötti közvetítés képességének legeredetibb megnyilvánulása pedig a munkásságának középpontjában álló „szinoptikus jogelmélet”: ez, a tények és az értékek, a *Sein* és a *Sollen* egymástól szigorúan elválasztott világát az alanyi szemléletben „egybelátó” teória egyfelől a kontinentális-neokantianus értéklözófiai örökség, másfelől az angolszász esetjogi jogszemlélet hagyományainak összekapcsolásával fogalmazódik meg.

Zsidai kötete – ismételjük – nem életrajzi nagymonográfia: nem követi tehát végig az életút összes szakaszát, és nem megy végig az életmű valamennyi darabján. Egyetlen művet von részletes vizsgálat alá: az említett jogszociológiai főművet, és egyetlen elméletet nagyít ki: a mondott „szinoptikus” elméletet. A főmű és a „szinoptikus” elmélet interpretációját előkészítendő azonban bevezető fejezetet szentel a gondolkodó alakjának és az őt körülölelő társadalomtörténeti és eszmetörténeti szituációnak. A kötet ilyenformán két nagyobb egységre oszlik: az első „A személyiség és kora”, a második „A mű rekonstrukciója” címet viseli. A két egység ugyanakkor természetesen nem azonos terjedelmű és súlyú: az előbbi valóban csak a bevezetés szerepét játsza – az a funkciója csupán, hogy az immansens szövegelemzést az interpretáció transzcendens szempontjaival alapozza meg.

A bevezető fejezet a műelemző fejezethez képest ennek megfelelően nagyobb mértékben támaszkodik korábbi földolgozásokra. A „személyiséget” elsősorban a korábban említett – sokáig kéziratban rejtőző – szellemi önéletrajzot fölhasználva rajzolja meg. Portréjában egy kivételesen nagy tehetségű gondolkodó alakja körvonalazódik, aki lassan és nehezen találja meg a tehetsége kifejtéséhez szükséges terepet, hogy aztán amikor megtalálja, hamar újra el is veszítse. Jogi tanulmányai végeztével hivatalnok lesz, s már elmúlik harminc éves, mire – egy hosszú nyugat-európai tanulmányújtát követően – tudományos pályára kerülhet. Mentora és karrierjének segítője, az idősebb pályatárs, Moór Gyula azonban hamarosan elfordul tőle: a korszak legtekintélyesebb jogfilozófusának ítélete pedig elvágja előtte a további előrelépés útját. A háborút közvetlenül követő években átmenetileg ismét térhez jut – akadémikus

lesz és politikai szerepet is vállal –, a koalíciós évek elmúltával azonban megint elfogy körülötte a levegő. Az amerikai emigrációban végül tudományos munkájának folytatásához szükséges intézményekre talál ugyan, az életművének kiteljesítéséhez szükséges szellemi közegre azonban nem. A „kor” bemutatása során a szerző arra a két paradigmára koncentrálnak, amelyeknek – ahogy fogalmazza – a „metszéspontján” születik meg a „szinopszis” elmélete: egyfelől a neokantiánus, másfelől a „pragmatikus-empirikus” jogszemléletet ismerteti tehát. Kettő közül az előbbi látszik az egyszerűbb problémának. A korszakban a jogelmélet fogalmi kereteit ugyanis a neokantianizmus határozza meg: a jog magatartásokat és szabályokat egyaránt magában foglaló jelenségvilága eszerint a „valóság” és „érték” fogalmi dualitásában ragadható meg, a jogtudomány pedig a „valóságtudományokkal” szembeállított „értéktudományok” egyikének minősül. Az érdekesebb kérdés inkább a „pragmatikus-empirikus” paradigma: hogy tudniillik ez miféle irányokat foglal magában, és hogy Horváth miért épp ezzel látja jónak kiegészíteni a neokantiánus örökséget. Zsidai válasza szerint ez a paradigma – szemben a neokantiánussal – nem homogén irányzatként fogható föl, hanem jogi jelenségek sajátos megközelítésmódjaként határozható meg, szoros összefüggésben a jogtudomány szocio-

logizálódásának tendenciájával. A kötet nagyobb, műelemző fejezete ellenben egyértelműen önálló kutatásokra támaszkodik. Rendkívül szubtilis – láthatóan a mű fordításának tapasztalatai nyomán is formálódott – gondolatmenetét itt most nincs terünk rekapitulálni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ez a gondolatmenet – magának az elemzett műnek a logikájával adekvátan – egyszerre árul el filozófiai tájékozottságot és egyszerre érvényesít *par excellence* jogi szemléletet. Beállításában a Horváth művében érvényesített „szinopszis” a jog elméletének egyszerre nyújtja lételméleti, ismeretelméleti és axiológiai megalapozását: integráns módon egymásra vonatkoztatva őket, képes kiküszöbölni a három bölcséleti megközelítés egyoldalúságait.

Zsidai Ágnes könyve nagyigényű munka. Nem helyettesíti ugyan a Horváth Barna életművének egészét szisztematikusan földolgozó majdani nagymonográfiát, ám bizonynyal a jövőben megkerülhetetlen hozzájárulással szolgál ahhoz. Jó szívvel elmondhatjuk róla: maradéktalanul elvégzi maga szabta feladatát – az „ellen-ideológiai kritika” jegyében újrarajzolja Horváth Barnáról alkotott képünket. (*Zsidai Ágnes: A tiszta jogszociológia: Horváth Barna szinoptikus jogbölcsélete, Budapest: Szent István Társulat, 2008.*)

Perecz László
filozófiatörténész

A megismerés új útjai

A közös pont, amelyre Kondor Zsuzsa angol nyelven megjelent esszéi visszavezethetőek, az a meggyőződés, hogy „a kommunikációs technológiai nézőpont új megvilágításba helyezi a hagyományos filozófiai vizsgálódásokat” (vii). A kiinduló tézis szerint az emberiség rendelkezésére álló mindenkor kom-

munikációs technológiák alapvetően befolyásolják, sőt meghatározzák, milyen tartalmak (gondolatok, eszmék, fogalmak stb.) fejezhetőek ki, illetve juthatnak egyáltalán az eszünkbe. A kötetbe gyűjtött írások ezen tézis következményeinek vizsgálatára vállalkoznak, vagyis „az egyén kognitív mintázataira és a társadalom intézményes kereteire gyakorolt hatásokat” (124) kívánják megvilá-

gítani. A tizenöt esszé gyakorlatilag a keletkezés időrendjében követi egymást, így egy lehetséges gondolkodói út bejárását is kínálják az írásbeliség kultúrtörténeti kutatásától az MMS-használat funkcionális elemzésén át a mobil tanulás (*m-learning*) vizsgálatáig.

A kérdésfeltevés eredeti háttérét természetesen a Balogh József és Hajnal István nevével fémjelzett magyar, illetve a Harold Innis, Eric Havelock és Walter J. Ong munkásságában megtestesülő nemzetközi kommunikációtörténet-kutatói hagyomány adja, amelynek közös kiindulópontja, hogy az írásbeliség kora előtti szóbeliség alapvetően eltérő kognitív struktúrákat tett lehetővé, s hogy az elektronikus kommunikáció felemelkedése számos tekintetben visszatérést jelent a kezdetekhez. Kondor Zsuzsa itt terminológiai újítást is javasol: a kort, amelyben élünk, szívesebben tekinti a *másodlagos írásbeliség korának*, amelyet „az írásbeliség racionalitása jellemez, ugyanakkor lehetőséget ad a multimodális kiterjesztésre a kommunikációtechnológiai változásokból fakadóan” (viii).

A lehetséges kiterjesztések sorából a szerző számára meghatározó *modus* egyértelműen a képi. Az információ tárolásának e módja állítódik szembe a *szöveggel*, így közvetve a kogníció nonverbalitása is a tét. Az a kérdés tehát, hogy mindaz, amit ma racionális, illetve tudományos gondolkodás alatt értünk, mennyire kötődik szorosan az írásban rögzített nyelv közegéhez, vagy vannak a folyamatnak olyan szeletei, ahol az alfabetikus kód alkalmazása esetlegesnek, netán csak a körülmények által ránk erőltetettnek bizonyul. A probléma vizsgálata olyan további kérdéseket vet fel, mint hogy van-e az emberi észlelésben elsőbbsége a képiségnek? Egy ilyen alapvetően képi jellegű észlelésnek megfeleltethető-e valamiféle képi reprezentáció? Ezekből követ-

kezően kellene-e elsőbbségének lennie az emberi kommunikációban, azaz állítható-e, hogy a képi információközvetítés hatékonyabb, mint a szöveges? Beszélhetünk-e arról, hogy a vizualitásnak a mindennapi kommunikációnkban tapasztalható fokozatos térnyerése visszahat a fogalmi gondolkodás folyamataira? Szükségessé teszi-e a megváltozott kommunikációtechnológiai környezet egy új, neki megfelelő ismeretelmélet kidolgozását?

Kondor Zsuzsa mindezen kérdésekre határozott igennel felel, s az egyes tanulmányokban eme meggyőződéseit igyekszik érvekkel alátámasztani. Mindezek során kirajzolódnak a szerző egyértelmű preferenciái: a mindennapi tapasztalat világa az elvont tudományossággal szemben, a képi információközlés az alfabetikus írásossággal szemben, a holisztikus megközelítés a dualisztikus szemlélet ellenében a metafizika és az ismeretelmélet terén egyaránt. A megismerést egy megismerő szubjektum és egy tőle elszigetelten, függetlenül létező megismerendő objektum kapcsolatba lépéseként elgondoló karteziánus modellel szemben a megismerő alanynak a megismerés közegébe való beágyazottságát hangsúlyozza. Az objektivizmus elutasítása azonban nem szubjektívizmushoz vezet, Kondor a huszadik század második felében divatos relativizmus helyett az ezredfordulón divatosá vált realizmus mellett teszi le a voksát. Olyan modellt keres, amely képes biztosítani az információ torzulás- és veszteségmentes átvitelét a külvilágtól a fogalmakig. Úgy látja, hogy a kognitív tudomány keretei alkalmasak arra, hogy megnyugtató módon számot tudjunk adni megismerési folyamatainkról. Első számú kedvence George Lakoff, akinek elképzelései visszatérő elméleti alapvetéséül szolgálnak az utolsó tanulmányoknak. A fő állítás leegyszerűsítve, hogy a gondolkodási folya-